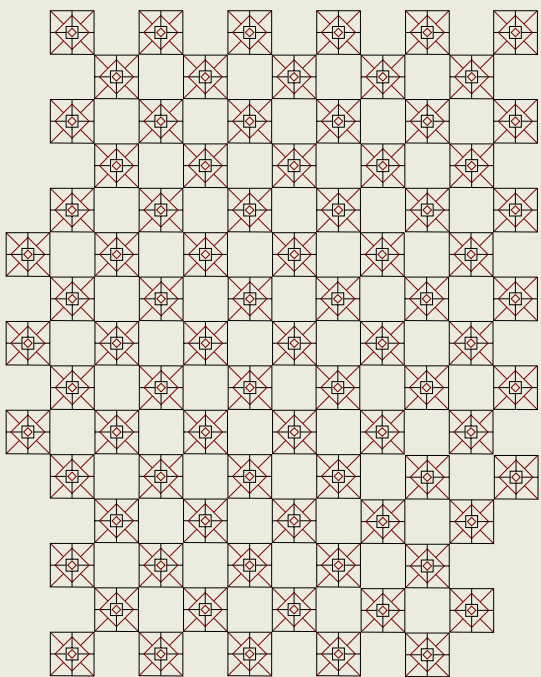
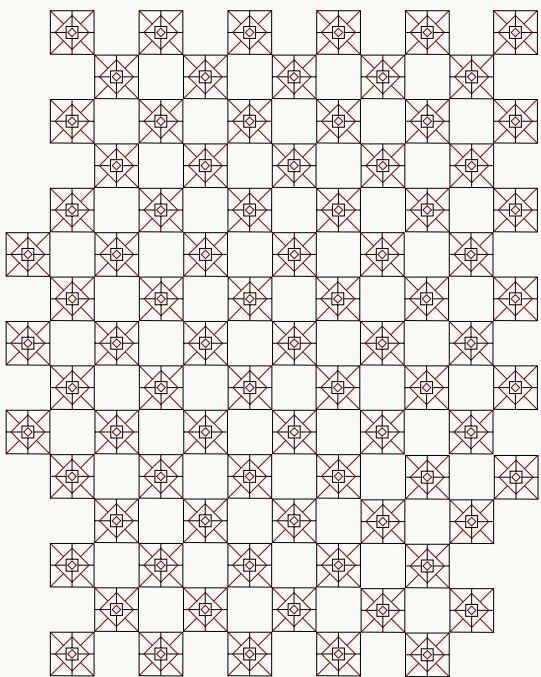

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinarstvo in
sorodna področja*

VII/1

Retro **SPEKTIVE**

*Znanstvena revija za
zgodovinske in
sorodna področja*

Glasilo Združenja za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive

Mednarodni uredniški odbor: dr. Peter Mikša (SI) (odgovorni urednik),
dr. Kornelija Ajlec (SI) (glavna urednica),
dr. Maja Vehar (SI) (tehnična urednica),
Žiga Smolič (SI) (tehnični urednik),
dr. Bojan Balkovec (SI),
dr. Matija Zorn (SI),
dr. Petra Testen (SI),
dr. Božo Repe (SI),
dr. Yoshitome Kota (JP),
dr. Sanja Petrović Todosijević (SRB),
dr. Slobodan Marković (SRB),
dr. Ivan Laković (MNE).

Strokovna sodelavka: mag. Ana Marija Lamut (SI)

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji. Prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. maja 2024.

Prevodi: FuroCat d. o. o.
Lektura: Aleksandra Repe in Maja Vehar
Naslovnica: Tjaša Krivec
Oblikovanje in oprema: Jure Štušek
Prelom in tisk: PODOBA d.o.o.,
Celjska cesta 7, SI-3250 Rogaška Slatina

Naklada: 100 izvodov

Cena izvoda: 20 €
Letna naročnina: 30 €

Izdaja: Združenje za promocijo kulturne dediščine,
raziskav in novih tehnologij – Retrospektive
Slovenska cesta 9b, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

info@retrospektive-journal.org
www.retrospektive-journal.org

ISSN: 2630-3426 (tiskana izdaja)
2670-4013 (spletna izdaja)

Kazalo vsebine

Razprave 9

Usode uradnic in uradnikov po prvi svetovni vojni 11

Irena Selišnik

Organizacijski vidiki jugoslovanske udeležbe
v Unescovi akciji reševanja spomenikov stare Nubije
med letoma 1960 in 1964 41

Žiga Smolič, Jan Ciglencečki

Boj za glagoljaško liturgijo v luči poročanja
avstrijskih namestnikov v Zadru med letoma 1902–1913 73

Sara Hajdinac

Hudičev ples. Nemška ofenziva na osvobojenem ozemlju
Žumberka in Bele krajine julija 1944 91

Božidar Flajšman

Odziv slovenskega časopisja na protestniško gibanje v Iranu
v letih 1978 in 1979 125

Fin Lucu Dražovič

Začetki osnovnošolskega izobraževanja v Rogaški Slatini 157

Patrick Pirš

Kontakti avtorjev 188

Retro **SPEKTIVE**

Razprave

Boj za glagoljaško liturgijo v luči poročanja avstrijskih namestnikov v Zadru med letoma 1902–1913

**The Struggle for Glagolitic Liturgy in Light of the
Reports of the Austrian Statthalters in Zadar, 1902-1913**

Sara Hajdinac

73

IZVLEČEK

Glagoljaška liturgija je zaradi uporabe staroslovanskega jezika in pisave glagolice predstavljala edino nelatinsko enklavo znotraj rimskokatoliškega verskega obreda, razširjeno predvsem v beneških Stato da Màr. Čeprav jo je oblast zatirala, se je glagoljaška tradicija po razpadu Beneške republike ohranila še vse v 20. stoletju, ko je vprašanje jezika v liturgiji na Hrvaškem preraslo tudi na politično polje. Bogat vir za osvetlitev boja za ohranitev glagoljaške liturgije so poročila avstrijskih namestnikov v Zadru, ki so redno in natančno poročali C.-kr. ministrstvu za notranje zadeve na Dunaju. Ta članek prinaša vpogled v boj za glagoljaško liturgijo skozi poročila namestnikov Erasmusa von Handla, Nikolausa Nardellija in Mariusa grofa Attems-Heiligenkreuza.

Ključne besede

glagoljaštvo, staroslovanska liturgija, C.-kr. ministrstvo za notranje zadeve, Statthalter in Zara

ABSTRACT

Due to its use of Old Slavic language and Glagolitic writing, Glagolist liturgy represented the only non-Romance enclave within the Roman-Catholic religious tradition, having had been common mainly in Venetian Stato da Màr. After the collapse of the Venetian Republic, Glagolist tradition, despite government oppression, persisted as far as into the 20th century when the question of language in liturgy in Croatia began permeating into the political sphere. A rich source that brings to light the strife to preserve Glagolist liturgy is provided by Austrian deputies in Zadar, who submitted regular and precise reports to Imperial-Royal Ministry of Internal Affairs in Vienna. This paper provides insight into the struggle for Glagolist liturgy through the reports of deputies Erasmus von Handel, Nikolaus Nardelli, and Count Marius of Attems-Heiligenkreuz.

Keywords

Glagolitism, Old Slavic liturgy, Ministry of the Interior, Statthalter in Zara

UVOD

Glagoljaštvo je bilo skozi stoletja uveljavljeno na območju Dalmacije, Kvarnerja in Istre, od koder se je širilo v notranjost Hrvaške, na Kranjsko, na Vipavsko, v Tržaški zaliv ter v Furlanijo vse do Čedadu. Zaradi kontinuitete glagoljaškega delovanja v Dalmaciji, Kvarnerju in Istri je glagoljaštvo s svojim kulturnim pomenom za hrvaško kulturo razumljeno kot gradnik hrvaške nacionalne identitete. T. i. boj za glagolico se je v Dalmaciji začel že ob koncu 19. stoletja zaradi omejevanja rabe staroslovanskega bogoslužja in glagolice, slednje pa je vzpodbudilo tudi začetek znanstvenega zbiranja (arhivskega in materialnega) gradiva o prisotnosti glagoljaške liturgije.¹ Tematika t. i. boja za glagolico je zastopana tudi v hrvaškem zgodovinskoj.

Pričujoča razprava obravnava arhivsko dokumentacijo C.-kr. ministrstva za notranje zadeve (K. k. Ministerium des Innern) iz Arhiva Republike Slovenije, ki jo je Kraljevina Italija leta 1923 vrnila Kraljevini Jugoslaviji kot eni od držav naslednic razpadle Avstro-Ogrske. Poročila avstrijskih namestnikov v Zadru (K. k. Statthalter in Zara, slika 2) prinašajo natančnejši uvid v obravnavo pogleda dunajske vlade na dogajanje v Dalmaciji med letoma

-
- 1 Lucas Jelić, *Fontes Historici Liturgiae Glagolito-Romanae A XIII Ad XIX Sarculum*, Voglae-Prague: Kurykta Veglensis, E. Vitaliani Jadrensis et Officina Typographica Catholica Labacensis, 1906. Dalje: Jelić, *Fontes*.
 - 2 Npr.: Slavko Kovačić, »Don Frane Bulić i glagoljica«, *Crkva u svijetu*, 20/2 (1985), 169–181; Alojz Ivanišević, »Die Bemühungen Josip Juraj Strossmayers um die slawische Liturgie aus der Sicht der österreichisch-ungarischen Zentralbehörden und des Vatikans.« V: *Kroaten: Landeskunde – Geschichte – Kultur – Politik – Wirtschaft – Recht*, ur. Neven Budak, Walter Lukan in Petra Moissi, 177–184. Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1995. Dalje: Ivanišević, »Die Bemühungen«; Petar Vrankić, »Hrvatska i Sveta Stolica od Hrvatsko-Ugarske nagodbe do stvaranja prve Jugoslavije (1868–1918).« V: *Hrvatska/Sveta Stolica. Odnosi kroz stoljeća*, ur. Tomislav Mrkonjić, 116–123. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1999. Dalje: Vrankić, »Hrvatska i Sveta Stolica«; Marijo Reljanović, »Enciklika *Grande Munus* i pitanje obnove glagoljaštva u Dalmaciji«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 28/43 (2001), 355–376. Dalje: Reljanović, »Enciklika *Grande Munus*«; Franjo Velčić, »Talijansko-hrvatska polemika o glagoljici i vatikanska diplomacija krajem 19. i početkom 20. stoljeća.« V: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, ur. Vesna Badurina Stipčević, Sandra Požar in Franjo Velčić, 75–100. Zagreb: Staroslavenski institut, 2015. Dalje: Velčić, »Talijansko-hrvatska polemika«; Franjo Velčić, »Prisutnost glagoljice i staroslavenskoga bogoslužja na području nekadašnje Tršćansko-koparske biskupije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće«, *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 38/1 (2016), 193–200. Dalje: Velčić, »Prisutnost glagoljice«.

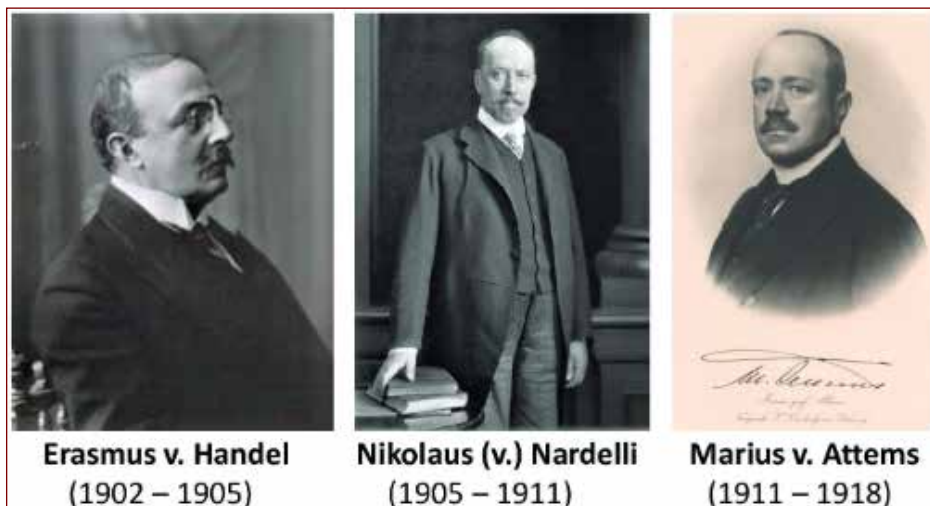
1902 in 1913, ko je bilo vprašanje glagoljaške liturgije oz. staroslovanskega jezika v liturgiji najbolj pereče. Ker namestnikova poročila niso bila nikoli objavljena in so služila le obveščanju C.-kr. ministrstva za notranje zadeve, predstavljajo bogat vir za podrobnejše razumevanje oz. vedenje o boju za glagolico *per se*.

Avstrijsko namestništvo v Zadru je bilo na trgu sv. Šime (Campo S. Simone). Namestnik je moral ob imenovanju priseči cesarju in je bil neposredno podrejen C.-kr. ministrstvu za notranje zadeve. Njegovi vlogi sta bili zastopanje dunajske vlade v Kraljevini Dalmaciji in nadziranje političnega dogajanja na območju celotne Kraljevine Dalmacije v interesu dunajske vlade. Namestnik je v primeru kakršnega koli negativnega vpliva na interese dunajske vlade lahko zavračal politične zahteve poslancev dalmatinskega sabora. Bil je v prvi vrsti posrednik med dunajskimi interesi in interesi dalmatinske politike, za katere se je tudi pogosto zavzel (npr. za izboljšanje dalmatinskega gospodarstva). Ko Dalmatinci zaradi razdalje niso bili prisotni na cesarjevi obletnici kronanja leta 1908, je bil namestnik tisti, ki je opravičil njihovo odsotnost. Proruskih demonstracij ob začetku rusko-japonske vojne ni prepovedal, čeprav so bile razumljene kot panslavistične. Čeprav je v tem primeru zavzel vlogo nevtralnega poročevalca, je budno nadziral telegrame in ukrepal v primeru izgrediv.³

V obravnavanem obdobju so se na zadrskem namestništvu zvrstili trije namestniki (Slika 1). Erasmusa von Handla so hrvaški poslanci interpelirali, že preden je bil imenovan za zadrškega namestnika, tj. marca 1902. Iz očitkov o nezadostnem znanju hrvaškega jezika se je razvila afera (afera častna beseda oz. *Ehrenwortaffäre*), nepriljubljen pa je ostal do konca svoje namestniške službe. Januarja 1905 je namestništvo predal Nikolausu Nardelliju, sam pa je postal namestnik v Gornji Avstriji. Nardelli je bil edini avstrijski namestnik, ki je bil po rodu Dalmatinec. Rodil se je v Dubrovniku in bil po študiju prava v Gradcu imenovan za podpredsednika na zadrskem

3 Johannes Kalwoda. *Parteien, Politik und Staatsgewalt in Dalmatien (1900–1918): Zur Wechselwirkung zwischen Staatlicher Verwaltung und Parlamentarischer Vertretung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2023, 50–54. Dalje: Kalwoda, *Parteien, Politik*.

namestništvu, in sicer na pobudo prestolonaslednika Franca Ferdinanda.⁴ Oktobra 1911 je bil za namestnika imenovan Marius grof Attems-Heiligenkreuz, ki je do tedaj opravljal službo načelnika istrskega namestništva v Pulju. Nardelli je želel njegovo imenovanje preprečiti zaradi slabega poznavanja Dalmacije in neznanja hrvaščine, kar je argumentiral kot slabo za ugled dunajske vlade v očeh dalmatinskih politikov in prebivalstva. Njegovi predlogi za imenovanje Eligia Smirića in Viktorja grofa Attems-Heiligenkreuza so ostali preslišani. Marius grof Attems-Heiligenkreuz se je januarja 1912 predstavil hrvaškim poslancem in jim zagotovil zavzemanje za gospodarske in kulturne razmere v Dalmaciji, približati pa se je želel tudi s pozdravom vseh političnih strank ne glede na politično usmeritev.⁵

Slika 1: Avstrijski namestniki v Zadru med letoma 1902 in 1914⁶

4 To je razvidno iz telegrama, ki ga je Franc Ferdinand poslal majorju Alexandru von Boschu. V njem je tudi predlagal, da bi Nardelli opravljal službo namestnika le začasno, dokler ne bo na razpolago Marius grof Attems-Heiligenkreuz. Kalwoda, *Parteien, Politik*, 54.

5 Kalwoda, *Parteien, Politik*, 55–56.

6 Vir fotografije: Johannes Kalwoda. *Parteien, Politik und Staatsgewalt in Dalmatien (1900–1918): Zur Wechselwirkung zwischen Staatlicher Verwaltung und Parlamentarischer Vertretung*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2023, 54.

ODLOKI RIMSKE KONGREGACIJE OBREDOV

Po encikliki *Grande Munus*⁷ je rimska Kongregacija obredov, ki je bila zadolžena za vprašanje staroslovanskega jezika v liturgiji, izdala več odlokov, ki so *de facto* omejevali rabo staroslovanskega jezika v liturgiji. Kongregacija je leta 1892 izdala prvo resolucijo, v kateri so privilegij staroslovanskega bogoslužja vezali na cerkev in ne na duhovnika – glagoljaški duhovniki so torej lahko maševali v staroslovanskem jeziku le v t. i. glagoljaških cerkvah, ne pa tudi v latinskih. Ker ni bilo jasno, katere cerkve so glagoljaške, je kongregacija 5. avgusta 1898 podala dodatna pojasnila, da gre za cerkve, kjer se je neprekinjeno glagoljalo zadnjih 30 let, torej od leta 1868. Škofje so bili pozvani, da za področja svojih škofij naredijo seznam takšnih cerkva. Ker je zadrski nadškof Grgur Rajčević (1891–1899) izdal dekret, da v njegovi nadškofiji ni nobene glagoljaške cerkve, je dalmatinski sabor ustanovil odbor, ki je odpotoval v Rim s peticijo več kot tisočih podpisnikov iz zadske nadškofije za ohranitev staroslovanske liturgije.⁸ Sočasno je bil v Splitu ustanovljen tudi Odbor za obrambo glagolice, ki je zbiral arhivske in materialne vire o prisotnosti glagolice in s tem glagoljaškega (staroslovanskega) bogoslužja v Dalmaciji in širše – vprašalnike o rabi glagoljaške liturgije so poslali v vse škofije med Kotorjem in Trstom.⁹

Dokumentacijo¹⁰ so leta 1900 skupaj z memorandumom o ukinitvi odloka kongregacije iz leta 1898 predali tajniku rimske kurije, kardinalu Marianu

7 Encikliko *Grande Munus* je izdal papež Leon XIII. (1878–1903) 30. septembra 1880. V njej je opisal zasluge sv. Cirila in Metoda, določil praznovanje njunega praznika ter potrdil staroslovanski jezik v liturgiji. Po omenjeni encikliki je papež 5. aprila 1887 z okrožnico dovolil staroslovansko bogoslužje katolikom v nadškofiji Bar v Črni gori. V času njegovega papeževanja je rimska Kongregacija za širjenje vere natisnila staroslovanski misal (Slavonico idiomate, 1893), leto kasneje je sledila glagolska izdaja (glagolski misal, ki se imenuje tudi Parčičev misal, 1894). Papež Leon XIII. je zaradi enciklike ter podpore škofom, ki so se zavzemali za hrvaški jezik in narodnost, v hrvaškem zgodovinskem spominu zavzel mesto priljubljenega papeža, ki je podpiral hrvaški narod. Vrankić, »Hrvatska i Sveta Stolica«, 116–123; Ivanišević, »Die Bemühungen«, 177–184.

8 Jelić, *Fontes*, 164–165.

9 Prav tam, 106.

10 Seznam župnij tržaško-koprške škofije, v katerih so uporabljali staroslovansko liturgijo, je objavljen v: Velčić, »Prisutnost glagoljice«, 193–200.

Rampolli.¹¹ Kongregacija je 14. avgusta 1900 z odredbo dovolila privilegij tistim cerkvam, ki v zadnjih 30 letih niso izgubile privilegija iz zunanjih razlogov, tj. zaradi primanjkljaja misalov in duhovščine, ki bi znala jezik. Zatem je novi zadrski nadškof Mate Dujam Dvornik (1901–1910) proglasil za glagoljaške cerkve vse cerkve v nadškofiji, razen katedrale v Zadru.¹²

ČAS ERASMUSA VON HANDLA KOT AVSTRIJSKEGA NAMESTNIKA V ZADRU

Kongregacija je 14. marca 1902 z dekretom spet vzpostavila dekret iz leta 1898 in ponovno pozvala škofo k izdelavi seznama z dokaznim gradivom o uporabi glagoljaške liturgije od leta 1868. Cerkve brez jasnih dokazov in cerkve z mešano (glagoljaško in latinsko) liturgijo niso smeli upoštevati.¹³ V znak protesta novemu odloku so hrvaški politiki in domoljubi na sestanku v Splitu, 6. julija 1902, sestavili peticijo, ki jo je delegacija naslednje leto odnesla papežu v Rim, kjer so vprašanje staroslovanskega jezika v bogoslužju opredelili kot vprašanje celotnega hrvaškega naroda.¹⁴ O tem sta Dunaju poročala veleposlanik v Rimu¹⁵ in avstrijski namestnik v Zadru Erasmus von Handel (slika 1).¹⁶ Iz kopije pisma veleposlanika v Rimu, ki ga je Handel posredoval C.-kr. ministrstvu za notranje zadeve, je razvidno, da se papež in rimska kurija z vprašanjem glagoljaštva nista ukvarjala, saj »je

11 V boju za glagolico je imel pomembno vlogo don Frane Bulić, ki je sestavil memorandum za papeža Leona XIII. Več o Bulićevi vlogi v boju za glagolico in memorandumu v: Kovačić, »Don Frane Bulić«, 169–181.

12 Jelić, *Fontes*, 106.

13 Prav tam.

14 Reljanović, »Enciklika *Grande Munus*«, 361–370; SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 185, Cesarsko-kraljevo ministrstvo za notranje zadeve, 1863–1918, šk. 39/gen, akt 5941/1903, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 19. junij 1903.

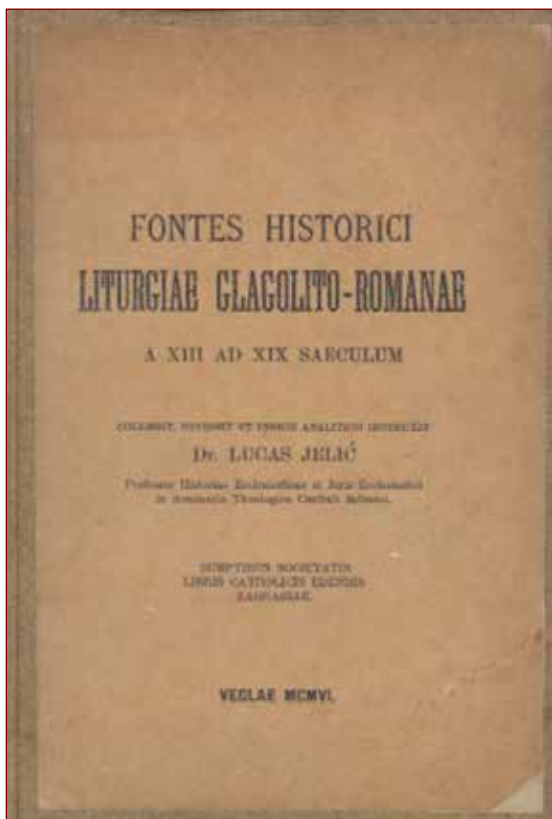
15 SI AS 185, šk. 39/gen, Poročilo veleposlanika iz Rima, 11. november 1902, akt 8157/1902; SI AS 185, šk. 39/gen, akt 5962, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 9. december 1902; SI AS 185, šk. 39/gen, akt 9020, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 9. december 1902.

16 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 5655, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 24. november 1902.

bilo to vprašanje z odlokom Kongregacije že rešeno». ¹⁷ Hrvaška literatura poudarja, da je dodatno poglobljanje papeža Leona XIII. prekinila njegova smrt. ¹⁸

V namen dokazovanja glagoljaških cerkva se je na Hrvaškem začelo znanstveno raziskovanje glagoljaške preteklosti, ki je temeljilo na arhivskih virih. Pionirsko delo je opravil Luka (Lucas) Jelić leta 1906 (Slika 2), ¹⁹ ko je v knjižni obliki objavil zbrane dokumente s širšega geografskega območja, ki še danes predstavljajo temelj vsem raziskovalcem glagoljaškega fenomena.

Slika 2:
Naslovnica pionirskega dela
Luke Jelića na področju arhivskih
virov o glagoljaštvu ²⁰

Naslednik papeža Leona XIII., papež Pij X. (1903–1914), je v želji po razrešitvi perečega problema staroslovan-ske liturgije maja 1905 organiziral konferenco hrvaških in slovenskih škofov v Rimu.

¹⁷ SI AS 185, šk. 39/gen, akt 5941, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 19. junij 1903; SI AS 185, šk. 39/gen, akt 586, Poročilo veleposlanika v Rimu, 28. december 1902.

¹⁸ Reljanović, »Enciklika *Grande Munus*«, 370.

¹⁹ Jelić, *Fontes*.

²⁰ Vir fotografije: *Fontes historici liturgiae glagolito-Romanae a XIII ad XIX saeculum* /collegit, digessit et indicibus analitico instruxit Lucas Jelić. <https://glagoljica.hr/?pr=i&id=575140> (dostop: april 2024).

Avstrijsko,²² hrvaško in italijansko časopisje je o sklepih konference poročalo že leta 1905, kongregacija pa jih je uradno objavila šele 18. decembra 1906 (in znova v *Službenem glasilu Sv. sedeža* 22. decembra 1909).²³ Avstrijski namestnik v Zadru, Erasmus von Handel, je Dunaju o dogajanju na konferenci poročal že tik po konferenci in v poročilu zapisal, da bo papež zaradi nasprotujočih si mnenj škofov (misleč Mahniča, Nagla in Uccellinija) vprašanje glagoljaškega bogoslužja »*najverjetneje ignoriral*«. ²⁴ Julija je Handel potrdil ohranjanje dotedanjih dekretov iz leta 1898 oz. 1902,²⁵ oktobra pa je v dokaz posredoval še izjavo kardinala državnega tajnika, Merryja del Vala.²⁶ O postopku ugotavljanja prakse oz. rabe glagoljaškega bogoslužja rimska kurija marca 1903 še ni bila odločena, vendar so razmišljali o ustanovitvi mešane komisije, sestavljene iz duhovščine in predstavnikov oblasti, »*da ne bi prišlo do določenih zlorab in izkrivljanj*«. Ministrstvo za notranje zadeve se je s tem predlogom obrnilo na C.-kr. ministrstvo za uk in bogočastje (k. k. Ministerium für Kultus und Unterricht). Ankete, ki so jih pošiljali po župnijah, so vzbudile odpor cerkvenih krogov, saj dotedanja zbiranja podatkov niso obrodila sadov pri Sv. sedežu.²⁷

ČAS NIKOLAUSA NARDELLIJA KOT AVSTRIJSKEGA NAMESTNIKA V ZADRU

V knjižnici frančiškanskega samostana v Zadru je zaradi vprašanja izvajanja odloka potekala škofovska konferenca,²⁸ odzval pa se je tudi dalma-

22 Dunajski krščanskosocialni dnevnik *Reichspost* je poročal, da imajo ordinariji za pripravo seznama glagoljaških cerkva na razpolago en mesec časa, da se glagoljaško bogoslužje sme uporabljati samo v cerkvah s privilegijem, če pa ga hoče duhovnik vpeljati v drugo cerkev, je razrešen po *suspensio a divinis* (odvzem privilegija). Dovoljena je bila le staroslovanščina in ne »*vulgarni narodni jeziki*« (Nepodpisano. »Die Glagolica«, *Reichspost*, 31. januar 1907, 10).

23 Več o poročanju hrvaškega in italijanskega časopisja ter odzivih nanje v: Reljanović, »Enciklika *Grande Munus*«, 371.

24 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 3762, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 11. junij 1905.

25 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 4448, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 3. julij 1905.

26 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 6913, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 15. oktober 1905.

27 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 2351, Pismo Ministrstva za notranje zadeve, 13. marec 1906.

28 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 101, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 16. februar 1907.

tinski sabor. Novi avstrijski namestnik v Zadru, Nikolaus Nardelli (1905–1911, Slika 1), je zaradi strahu pred destabilizacijo avstrijske oblasti v Dalmaciji Dunaju redno poročal o političnih usmeritvah in težnjah politikov, zbiral članke iz *Narodnega lista* (ki so dekret označili za »*napad na hrvaške narodne svetinje*«)²⁹ in s posebno pozornostjo opisoval »*izkrivljanje resnice s strani političnih manevrov*« v odnosu hrvaške dalmatinske politike do vprašanja glagoljaške liturgije.³⁰ Izpostavljal je člene dekreta kongregacije iz leta 1906 in argumentiral, da dekret nikakor ne omejuje glagoljaštva, saj dovoljuje privilegij cerkvam, ki lahko prakso dokažejo vsaj od leta 1868,³¹ čeprav razlog za dalmatinske nemire izhaja prav iz nerealističnih pogojev, podanih v odloku.

Še posebej zavzeto je Nardelli poročal v začetku leta 1907 zaradi približujočih se volitev poslancev v dunajski državni zbor.³² Orisal je posledice boja za glagolico za lokalno (splitsko)³³ in posledično državno politiko ter sklenil, da »*vprašanje glagolice ni le versko, temveč tudi politično*«, saj je svojo kandidaturo napovedal nekdanji splitski župan in podpornik boja za glagolico, Vinko Milić,³⁴ ki je kasneje od kandidature tudi odstopil.³⁵ Vrh je bil tako dosežen 19. februarja 1907, ko je potekala seja poslanskega sveta, na kateri sta govorila narodnjaški politik Lovro Borčić in arheolog Frane Bulić. Namestnik je zapisal celoten Borčićev govor, v katerem je povzel boj za glagolico od sredine 19. stol. do leta 1906, ko je »*ta zadnja krivična odredba*

29 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 926, Poročilo guvernerja C.–kr. namestništva v Zadru, 13. februar 1907.

30 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 6191, Poročilo guvernerja C.–kr. namestništva v Zadru, 7. avgust 1907; SI AS 185, šk. 39/gen, akt 6301, Poročilo guvernerja C.–kr. namestništva v Zadru, 14. avgust 1907.

31 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 101, Poročilo guvernerja C.–kr. namestništva v Zadru, 16. februar 1907.

32 Prav tam.

33 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 723, Poročilo guvernerja C.–kr. namestništva v Zadru, 9. februar 1907.

34 Vinko Milić (1831–1910) je bil del splitskega kulturnega in političnega življenja v burnem obdobju druge polovice 19. stol. do svoje smrti. Zavzemal se je za združitev Kraljevine Dalmacije s Hrvaškim kraljestvom, hrvaško narodno identiteto in znotraj tega tudi za hrvaški jezik. Med letoma 1899 in 1905 je bil župan Splita. Več v: Ivanka Kučić. »Vinko Milić: Načelnik Splita i »jedan iz prvih redova«, *Kulturna baština*, 44 (2018), 131–164.

35 Barbara Đurasović. *Prava Crvena Hrvatska i Pravaši*, Zagreb–Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dalmaciji, 2021, 180–181.

naredila globoko rano v vsako rodoljubno srce, zadala je smrtni udarec slovanskemu bogoslužju». Sklep kongregacije je označil za iredentističen, saj naj bi ščitil italijanske težnje po Dalmaciji in Istri. Borčić je pozival vse župnije, da se pridružijo protestu proti odloku, ki »ponižuje ljudstvo«. Glagolico je opredelil za narodno identiteto, staroslovanski jezik pa za »živi spomenik«, »most med vzhodno in zahodno kulturo in obema Cerkvama, ki ga je treba varovati«. Zaradi tega »Hrvati ne bodo nikoli obupali v boju za svoje pravice in izjavljajo, da tega odloka ne priznavajo«, saj so »siti prosjačenj in memorandumov«, ki jih je »poln ves arhiv v Rimu«. Poudaril je, da gre ne le za cerkveno, temveč tudi politično vprašanje zaradi nasprotij med slovansko in germansko kulturo. Po govorih so sprejeli sklep, da bodo zahtevali priznanje staroslovanske liturgije kot privilegija celotnega hrvaškega naroda in zaradi tega privilegija vseh cerkva na ozemlju, kjer živijo Hrvati.³⁶

ČAS MARIUSA GROFA ATTEMS-HEILIGENKREUZA KOT AVSTRIJSKEGA NAMESTNIKA V ZADRU

V letih 1912³⁷ in 1913³⁸ je splitski občinski svet vedno znova zahteval razveljavitev odlokov iz let 1898 in 1906. Leta 1913 je proitalijanski splitski kanonik Rajmund Maroević prepovedal staroslovansko liturgijo, čemur so sledile resne grožnje jugoslovanske akcije. V dokumentaciji dunajskega ministrstva za notranje zadeve je ohranjeno pismo *Sveti sklic*, ki poziva k fizičnemu napadu na splitskega škofa.³⁹ Tudi duhovščina se je združila in škofu predala memorandum, v katerem je zahtevala »ne le ohranitev trenutnega stanja privilegija določenih cerkva, ampak privilegij vseh hrvaških cerkva in duhovništva«, saj privilegij pripada celotnemu narodu.⁴⁰

36 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 15, Poročilo o sklepu Občinskega sveta v Splitu, 21. februar 1907.

37 Reljanović, »Enciklika Grande Munus«, 372.

38 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 5372, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 11. november 1913.

39 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 12557, »Sveti sklic«.

40 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 5372, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 11. november 1913.

Da je bilo vprašanje rabe staroslovanskega jezika v liturgiji burno še leta 1913, dokazujejo številne prijave staroslovanskih maš. Po eni izmed njih, ki je potekala ob prvem hrvaškem mladinskem in študentskem kongresu v Splitu, so duhovniki dobili kazen *suspensio a divinis*.⁴¹ Ko je papež izvedel za staroslovansko mašo na Krku leta 1913,⁴² je poslal najstrožja navodila za upoštevanje odloka iz leta 1906. Novi avstrijski namestnik v Zadru, Marius grof Attems-Heiligenkreuz (1911–1918, Slika 1), je predlagal, da se cerkvenim sporom izognejo, kolikor je le mogoče, saj je zaradi obeh balkanskih vojn in močnega »srbskega elementa« v Dalmaciji politični nered.⁴³ Attems-Heiligenkreuz ni bil tako zvest poročevalec kot njegova predhodnika Handel in Nardelli. Njegova (ohranjena) poročila so osredotočena zgolj na miritev C.-kr. ministrstva za notranje zadeve v zvezi z vprašanjem glagoljaške liturgije, saj sta tako avstrijska oblast kot Balkan že čutila eskalacijo nacionalno-političnih odnosov, ki so leta 1914 prerasli v konflikt svetovnih razsežnosti. Odloki kongregacije v Dalmaciji niso nikoli upoštevali.⁴⁴

41 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 5078, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 19. oktober 1913.

42 Glagoljaštvo na Krku je bilo močen del zavesti tamkajšnjih prebivalcev. Še danes je ohranjenih veliko arhivskih in materialnih virov prav na tem hrvaškem otoku. K ohranjanju glagoljaštva na Krku je veliko prispeval škof Anton Mahnič. Nič čudnega ni, da se je Staroslavenska akademija osnovala prav na Krku. O tem: *Vjesnik Staroslavenske akademije na Krku*, ur. Nikola Žic. Krk: Staroslavenska akademija, 1914; Ivan Milovčić. »Mahnič i glagoljica.« V: *Mahničev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, 275–283. Celje: Mohorjeva družba, 1990.

43 SI AS 185, šk. 39/gen, akt 12859, Poročilo guvernerja C.-kr. namestništva v Zadru, 15. november 1913.

44 Reljanović, »Enciklika *Grande Munus*«, 372.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

SI AS (Arhiv Republike Slovenije), 185, Cesarsko-kraljevo ministrstvo za notranje zadeve, 1863–1918, šk. 39/gen.

Literatura

Ivanišević, Alojz. »Die Bemühungen Josip Juraj Strossmayers um die slawische Liturgie aus der Sicht der österreichisch-ungarischen Zentralbehörden und des Vatikans.« V: Kroatien: Landeskunde – Geschichte – Kultur – Politik – Wirtschaft – Recht, ur. Neven Budak, Walter Lukan in Petra Moissi, 177–184. Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1995.

Jelić, Lucas. *Fontes Historici Liturgiae Glagolito-Romanae A XIII Ad XIX Sarculum*, Voglae-Prague: Kurykta Veglensis, E. Vitaliani Jadrensis et Officina Typographica Catholica Labacensis, 1906.

Kovačić, Slavko. »Don Frane Bulić i glagoljica«, *Crkva u svijetu*, 20/2 (1985), 169–181.

Kuić, Ivanka. »Vinko Milić: Načelnik Splita i »Jedan iz prvih redova««, *Kulturna baština*, 44 (2018), 131–164.

Milovčić, Ivan. »Mahnić i glagoljica.« V: Mahničev simpozij v Rimu, ur. Edo Škulj, 275–283. Celje: Mohorjeva družba, 1990.

Nepodpisano, »Die Glagolica«, *Reichspost*, 31. januar 1907, 10.

Reljanović, Marijo. »Enciklika Grande Munus i pitanje obnove glagoljaštva u Dalmaciji«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 28/43 (2001), 355–376.

Velčić, Franjo. »Talijansko-hrvatska polemika o glagoljici i vatikanska diplomacija krajem 19. i početkom 20. stoljeća.« V: Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju, ur. Vesna Badurina Stipčević, Sandra Požar in Franjo Velčić, 75–100. Zagreb: Staroslavenski institut, 2015.

Velčić, Franjo. »Prisutnost glagoljice i staroslavenskoga bogoslužja na području neka-dašnje Tršćansko-koparske biskupije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće«, *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 38/1 (2016), 193–200.

Vjesnik Staroslavenske akademije na Krku, ur. Nikola Žic. *Krk: Staroslavenska akademija*, 1914.

Vrankić, Petar. »Hrvatska i Sveta Stolica od Hrvatsko-Ugarske nagodbe do stvaranja prve Jugoslavije (1868–1918).« V: Hrvatska/Sveta Stolica. Odnosi kroz stoljeća, ur. Tomislav Mrkonjić, 116–123. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1999.

Đurasović, Barbara. *Prava Crvena Hrvatska i Pravaši*, 180–181. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dalmaciji, 2021.

POVZETEK

Avstrijski namestniki v Zadru so C.-kr. ministrstvu za notranje zadeve redno poročali o zavzemanjih dalmatinske duhovščine in politikov za potrditev starodavnega privilegija staroslovanske oz. glagoljaške liturgije v Dalmaciji. C.-kr. ministrstvo je to problematiko imenovalo »Glagolica Frage« (vprašanje glagolice) oz. »Altslawische Liturgie in Dalmatien« (staroslovanska liturgija v Dalmaciji) ter jo pogosto posredovalo tudi C.-kr. ministrstvu za uk in bogočastje, kar kaže na daljnosežnost obravnave namestnikovih izčrpnih poročil.

V ospredju skrbi vseh treh namestnikov v Zadru so bile posledice vpeljave staroslovanskega jezika v liturgijo za stabilnost avstrijske oblasti v Kraljevini Dalmaciji, saj gre za čas, ko so bile hrvaške težnje po združitvi Kraljevine Dalmacije z Bansko Hrvaško najmočnejše, kar pa se ni skladalo z avstro-ogrsko vizijo Balkana. Hrvaška narodna identiteta je zaradi kontinuitete rabe staroslovanskega jezika in glagolice v liturgiji zahtevala potrditev privilegija za celotno območje, kjer so živeli Hrvati. Cerkveno-jezikovno vprašanje je tako dobilo politični oz. državotvorni kontekst. Sv. sedež in dunajska vlada sta zatirala vsakršno možnost hrvaškega uspeha v uvedbi glagoljaške liturgije, čeprav se je dalmatinska duhovščina s podporo dalmatinskih politikov borila za ohranitev in razširitev jezika kot žive narodne relikvije in v ta namen opravila daljnosežno delo z zbiranjem arhivskih virov in materialnih dokazov o rabi staroslovanskega jezika v liturgiji ter glagolice v Dalmaciji in na širšem geografskem območju.

Jasno je, da dunajska vlada z namestništvom v Zadru in Sv. sedež v praksi nista imela pretirane moči pri prepovedi glagoljaštva v dalmatinskih cerkvah, saj poročila omenjajo prepovedi in *suspensio a divinis*, ki jih ob strogem in doslednem upoštevanju avtoritete in odlokov Kongregacije ne bi bilo.

Kontakti avtorjev

Jan Ciglencečki, doc. dr.

Oddelek za filozofijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
jan.ciglencecki@ff.uni-lj.si

Božidar Flajšman, asist. dr.

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 22, SI – 1000 Ljubljana
bozidarjosef.flajsman@ff.uni-lj.si

Sara Hajdinac, mlada raziskovalka

Inštitut za zgodovinske študije, Znanstveno-raziskovalno središče
Koper
Garibaldijeva 1, SI – 6000 Koper, Slovenija
sara.hajdinac@zrs-kp.si

Fin Lucu Dražovič, dipl. filozof in zgodovinar

Koroška ulica 2, SI – 1000 Ljubljana
drazovic.lucu@gmail.com

Patrick Pirš, mag. prof. teh., učitelj tehnike in tehnologije

JVIZ I. OŠ Rogaška Slatina
Kidričeva ulica 24, SI – 3250 Rogaška Slatina
patrick.pirs@1osrogaska.si

Irena Selišnik, doc. dr.,

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
Selisnik2@siol.net

Žiga Smolič, mladi raziskovalec

Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija
ziga.smolic@ff.uni-lj.si

189

